

**Guido Barbieri:** *Scritti minori* (Raccolti per iniziativa della Scuola di Specializzazione in Archeologia dell'Università di Roma - La Sapienza). Vetera (Ricerche di storia, epigrafia e antichità a cura di S. Panciera) 3. Ed. Quasar, Roma 1988. 506 strani, 33 slik.

Ugledni italijanski zgodovinar in klasični filolog Guido Barbieri je eden zelo zaslužnih preučevalcev rimske prozopografije, avtor osemsto strani obsegajoče knjige *L'albo senatorio da Settimio Severo a Carino (193-285)*, Roma 1952, ki desetletja po izdaji ostaja standardno delo za študij senatorjev 3. stoletja.

Tretji zvezek zbirke *Vetera* (za prva dva glej prikaz v zadnji številki *Arh. vest.*) prinaša Barbierijeve izbrane študije. *Scritti minori*, večjega in manjšega obsega, ki jih je avtor objavil v različnih, bolj ali manj dostopnih italijanskih revijah, kar je gotovo eden od razlogov, zaradi katerega so se njegovi prijatelji in kolegi odločili za izdajo večjega dela njegovih spisov. B. je nekaj let poučeval grško in rimsko zgodovino na univerzi v Messini, dolga leta v Neaplju, zadnjih sedem let pred smrtjo, ki ga je zatekla leta 1985, pa je bil direktor Inštituta za arheologijo v Rimu, *Scuola Nazionale di Archeologia*. Ta knjiga je več kot oddolžitev vzorniku in strokovnjaku, ki so ga spoštovali; njegovo delo je v njej predstavljeno koherentno, ker povezuje v smiselne celote študije, v katerih se je avtor vračal k istim problemom, ki pa so izhajale z večletnimi, oz. celo večdesetletnimi presledki v različnih revijah.

Predgovoru, ki ga je napisal Silvio Panciera in ki vsebuje najvažnejše Barbierijeve življenjepisne podatke in marsikakšno podrobnost, zanimivo za osvetlitev njegovega načina dela, sledi bibliografija Barbierijevih del; sestavila sta jo njegova nekdanja študenta Elvira Leone in Antonio Licordari. Z zvezdico sta označila spise, zbrane v pričujoči zbirki. Iz tega je razvidno, da so spuščene predvsem recenzije in številne *voces* na črko L za *Dizionario Epigrafico di Antichità Romane*, ki jih je večinoma napisal B. sam, nekatere v soavtorstvu z E. De Ruggierom, *Lucus Feroniae* z A. M. Sgubini Moretti, pomembno *Lex*, ki je takorekoč krajša monografija, pa z G. Tibilettijem. V zvezi z drugimi izpuščenimi študijami obžalujemo, da se izdajatelji niso odločili še za članek *Sull'onomastica delle famiglie senatorie* iz zbornika *L'onomastique latine*, Paris 1975. Morda je bilo tako zaradi pomanjkanja prostora, morda zato, ker ne bi povsem ustrezal merilom, ki so si jih zastavili pri izboru.

Spisi so zbrani v tri večje skupine: prvi del so študije o poznoantičnem zgodovinskem delu *Historia Augusta* in njenih virih. V drugem delu so zbrane študije, ki se nanašajo na probleme 3. in 4. stoletja po Kr., in v tretjem, ki nosi naslov *Scritti vari*, trinajst različnih epigrafskih študij, ki večinoma obravnavajo kariere, *cursus honorum*, različnih osebnosti in z napisi dokumentiranih oseb. Avtorja Barbierijeve bibliografije sta sestavila tudi indekse, ki so nepogrešljivi sklepi del vsake strokovne publikacije. Vsebujejo kazalo modernih avtorjev, seznam citatov iz antičnih avtorjev, seznam citiranih napisov in papirov in splošno kazalo.

Med spisi iz prvega dela, ki obravnavajo zapleteno problematiko *Scriptores Historiae Augustae*, nedvomno najbolj spornega spisa grško-rimske literarne zapuščine, bi posebej omenila dve študiji: 1. *Il problema del cosiddetto ultimo grande storico di Roma* (izšla je 1934), s katerim se je pozneje ukvarjal v več študijah R. Syme, izhajajoč v veliki meri tudi iz Barbierijevega dela. Že B. je prepričljivo zavrnil argumente tistih, ki so skušali dokazovati, da je bilo glavni vir za življenjepis *HA* analistično zgodovinsko delo tipa Tacitovih *Analov*, in se je bolj nagibal k tezi, da je bil glavni vir vladarskih življenjepisov delo biografskega značaja.

2. Še vedno nenadomeščena in temeljna za študij *HA* je Barbierijeva študija o Mariju Maksimu, ki je izšla 1954. V njej je avtor zbral vsoto evidenco, ki se nanaša na Marija Maksima, ki je bil hkrati znani in v *HA* često citirani avtor vladarskih življenjepisov in eden pomembnejših generalov Septimija Severa. Njegov *cursus honorum* je epigrafsko nekajkrat dokumentiran. B. je zbral med drugim tudi vsa mesta v *HA*, na katerih je Marij Maksim citiran, in na podlagi analize teh citiranih odlomkov dokazal, v nasprotju s tedaj prevladujočim mnenjem, da Marij Maksim ni bil glavni, temveč le stranski vir prvega dela življenjepisov *HA*, iz katerega so

*Scriptores HA* občasno črpali, običajno takrat, kadar so želeli osvetliti manj pomembne podrobnosti.

Med članki drugega dela, ki obravnavajo probleme 3. in 4. stoletja po Kr., je zanimiva študija o okoliščinah Galijenove smrti in konsekracije. B. dokazuje, da si je Klavdij II., čeprav je sodeloval v zaroti proti Galijenu, prizadeval prikazati svoje nasledstvo kot legitimno in je skušal v tem smislu vplivati na sočasno historiografijo. Do monografije A. R. Birleya o Septimiju Severu je bila študija *Aspetti della politica di Settimio Severo*, ki je izšla 1952 v reviji *Epigraphica*, klasična za poznavanje zgodovine severskega obdobja in je bistveno dopolnila tedaj najpomembnejšo Hasebroekovo monografijo o Septimiju Severu (*Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Septimius Severus*, Heidelberg 1921). Barbierijeva študija temelji na prozopografski analizi novih senatorjev, predvsem tistih, ki so bili sprejeti v senat bodisi po *adlectio* bodisi s podelitvijo *latus clavus*, in upraviteljev provinc. Analize so pokazale, da je Septimij Sever podprl upravičene aspiracije afriškega plemstva in plemstva iz vzhodnih provinc, ki je želelo svoj delež pri upravljanju rimskega imperija. Vendar vladar nikakor ni namerno zapostavljal italjskega plemstva, saj so opravljali senatorji italjskega in, npr., hispanjskega porekla pomembne vojaške in administrativne funkcije.

Med spisi iz 3. dela naj omenim študijo o upravni pripadnosti provinc Ponta-Bitinije in Licije-Pamfilije v 2. stoletju po Kr., o L. Emiliju Frontinu, prokonzulu Azije, o funkciji prefekta *orae maritimae*, o treh hispanjskih plemenih s podobno zvencim imenom, o napisih na vodovodnih ceveh v Ostiji, o novi epigrafsko dokumentirani ekvestrski karieri, o pesniku Septimiju Nestorju in o karieri stotnika na napisu iz Ostije.

Barbierijevi *Scritti minori* dajejo prerez čez avtorjevo delo, v katerem bo vsak, ki se ukvarja s tem ali onim vidikom rimske zgodovine, literarne zgodovine in epigrafike, našel kaj zanimivega in poučnega. Njegov opus ni tako obsežen kot bibliografije nekaterih drugih velikih strokovnjakov za antično zgodovino, posebej tistih, ki niso bili univerzitetni učitelji, ampak so se lahko svobodneje posvetili znanstvenemu delu. Barbierijevi izbrani krajši spisi so le del njegovega strokovnega dela. Drugega dela ne moremo meriti z bibliografskimi entotami, je pa po svoje še dragocenejši: odslkava se v diplomskih nalogah in doktoratih njegovih študentov in v nešteti urah priprav predavanj in seminarjev. Vse, kar je B. napisal, je pretehtano in argumentirano. Nič se ne ponavlja, nič ni odveč in vse je še zdaj aktualno.

Marijeta ŠAŠEL KOS

**J. Fitz:** *Honorific Titles of Roman Military Units in the 3rd Century*. Dr. Rudolf Habelt, Akadémiai Kiadó, Bonn, Budapest 1983. 327 strani.

Veliko število vojaških napisov iz 3. stoletja po Kr., na katerih se omenjajo različne vojaške enote, kaže, da so le-te nosile častne naslove, tvorjene iz vladarskih imen. Zgodovinar se vpraša, ali so imeli ti naslovi globlji pomen, ali pa so jih dobile enote avtomatično, ob nastopu novega vladarja. Prvi, ki se je resneje ukvarjal s to problematiko, je bil G. Bersanetti (v dveh kratkih člankih: I soprannomi imperiali variabili degli auxilia dell'esercito romano, *Athenaeum*, N.S. 18, 1940, 105 ss., in Sui soprannomi variabili delle legioni, *ib.*, 21, 1943, 79 ss.), ki pa je zbral premo gradiva in ga ni ovrednotil. Fitzova knjiga je v celoti posvečena tej tematiki, v njej je zbrano vse razpoložljivo gradivo, avtor pa je dobljene rezultate tudi ovrednotil.

Knjiga je razdeljena na dva glavna dela. V prvem avtor obravnava vse dokumentirane vladarske častne naslove vojaških enot, v drugem pa razprostranjenost teh naslovov, osebe oz. enote, ki so postavljale napise, na katerih so ti naslovi dokumentirani, in mesto častnega vzdevka v okviru celega naziva vojaške enote. Sledijo zgodovinski sklep in indeksi, na začetku knjige pa so predgovor, seznam kratic in daljše uvodno poglavje.

Avtor že v uvodu deloma odgovori na zastavljeno vprašanje: gradivo je nedvoumno pokazalo, da teh naslovov niso nosile vse vojaške enote in da jim nikakor niso bili podeljeni takoj po nastopu novega vladarja, pač pa so avtomatično prenehali

biti sestavni del titulatur vojaških enot po vladarjevi smrti. S pomočjo 17 tabel, na katerih so numerično oz. procentualno prikazane različne kombinacije podatkov, vzeti iz zbranega gradiva, je avtor dokazal, da so razpoložljivi napisi trdna in dovolj reprezentativna evidenca za raziskovanje pomena teh častnih naslovov. Na podlagi teh tabel je tudi dokazal, da so napisi vojaških enot brez teh naslovov načeloma zgodnejši in da so jih dobile kot nagrado za lojalnost do vladarja, oz. za večje vojaške uspehe.

Prvi del študije se deli na 21 poglavij; v prvem so zbrani vojaški napisi z vladarskimi vzdevki iz 1. in 2. stoletja (*Domitiana, Commoda*), ki so se kot častni vzdevki vojaških enot pojavljali le izjemoma. V drugem poglavju so naštetih vladarski vzdevki pod Septimijem Severom; v tretjem je zbrano epigrafsko gradivo, v katerem je omenjen vzdevek *Antoniniana*: vojaške enote so razdeljene po provincah, in sicer so zbrani ne le vsi napisi vojaških enot s tem vladarskim vzdevkom, temveč tudi vsi tisti v ustreznih letih natančno umeščeni napisi, na katerih se ti vzdevki ne pojavijo. Zbranim napisom sledi kratko ovrednotenje in tabele, na katerih je prikazano, katere vojaške enote – po provincah, po enotah in po letih – so vzdevke nosile, in katere ne. Na enak način avtor obravnava vladarske vzdevke *Severiana, Maximiana, Pupiana in Balbina, Gordiana, Philippiana, Deciana, Galliana Volusiana, Valeriana Galliana, Postumiana, Tetriciana, Claudiana, Aureliana, Probiana, Cariniana Numeriana (?) in Diocletiana Maximiana*. Posebna poglavja posveti tudi negotovim vladarskim naslovom, napisom, ki jih ni vključil med relevantno gradivo, in vzdevkom, ki se pojavljajo na napisih, ki beležijo *cursus honorum* različnih vojaških osebnosti.

V drugem delu knjige podatke iz prvega dela ovrednoti, zgodovinske ugotovitve pa strne v zadnjem poglavju. V 3. stoletju je vladarski častni vzdevki prvi podelil Karakala kohortam v Rimu in enotam ob Renu in Donavi, ki so ga podprle v boju proti bratu Geti. Sporadično sta takšne naslove že prej podeljevala Domicijan in Komod; Karakala je to prakso obnovil in zelo razširil. Po smrti Gete je ponovno podelil vzdevki *Antoniniana* večjemu številu vojaških enot leta 216. Natančen vzrok za to drugo podelitev ni znan, vendar ga gotovo ni mogoče povezovati z bojem proti uzurpatorju. Ni gotovo, in to velja tudi za druge vladarje, ali je treba podeljevanje teh vzdevkov povezovati z vojaškimi akcijami proti notranjemu ali zunanemu sovražniku. Najbolj kompleksni so ti vzdevki pod Aleksandrom Severom, ko so bili v rabi istočasno trije: *Severiana, Alexandriana* in *Severiana Alexandriana*.

Marsikaj v zvezi s podeljevanjem vladarskih častnih naslovov ostaja prej ko slej nepojasnjeno, ni pa dvoma, da je Fitzova študija na tem področju temeljna; dragocena je kot zbirka gradiva, kot analitično ovrednotenje tega gradiva, navsezadnje pa tudi zato, ker nakaže tudi vsa tista vprašanja, na katera sedaj še ni mogoče z gotovostjo odgovoriti: odgovore nanje bodo dali novi napisi in nove študije. Knjigo deloma dopolnjuje študija B. Lörincza, *Zu den Kaiserbeinamen der römischen Truppen im 3. Jahrhundert*, *Acta arch. Acad. sc. Hung.* 37, 1985, 177–189.

Marjeta ŠAŠEL KOS

**Alice Sz. Burger, F. Füle:** *Die römischen Inschriften Ungarns*, 4. Lieferung: Das Gebiet zwischen der Drau und der Limesstrecke Lussonium-Altinum, *RIU* 4. Akadémiai Kiadó, Dr. Rudolf Habelt, Bonn, Budapest 1984. 191 strani (fotografije na str. 143–191).

Ena prioritarnih nalog moderne epigrafike je objavljati na novo najdene rimske napise in nadaljevati Mommsenovo delo, oz. ga preseči. Mommsen je s svojim korpusom latinskih napisov celega imperija (*Corpus inscriptionum Latinarum, CIL*) postavil temelje za študij antične zgodovine v najširšem pomenu besede. Brez njega bi si študija določenih specialnih ved sploh ne mogli zamisliti, npr. vojaške zgodovine, prozopografije, onomastike, upravne zgodovine, zgodovine kultov rimskega imperija. Mommsen si je postavil za objavo latinskih napisov določene kriterije, ki so bili v njegovem času, ko je strokovnjake zanimala predvsem vsebina napisa, popolnoma

zadovoljujoči. Če bi bili kriteriji zahtevnejši, bi takšnega projekta kljub odličnim sodelavcem, ki jih je imel, verjetno ne mogel dokončati. Od izida *CIL*-a (ok. leta 1902) do danes je bilo najdenih, kot kažejo številke, približno dvakrat toliko napisov, kot jih je objavljenih v Korpusu.

Mommsenovo delo je mogoče nadaljevati na dva načina: dopolnjevati njegovo zbirko po več ali manj enakih kriterijih ali pa izdajati regionalne zbirke napisov, t. i. nacionalne korpuse, ki vsebujejo tudi vse napise, že objavljene v *CIL*-u, kar je upravičeno, ker obravnavajo spomenik bolj celovito, z vseh vidikov, ne le s stališča napisa. Odličen zgled za Additamenta ad *CIL* je objava vseh v Jugoslaviji najdenih in objavljenih latinskih napisov od leta 1900 do 1970, ki sta jih v treh zvezkih Situle (5., 19. in 25.) izdala Ana in Jaro Šašel. Mommsenove kriterije izdajanja napisov sta v mnogem izboljšala, opisi spomenika so izčrpniji, napisom zahtevnejše vsebine je dodan komentar, ki je več kot dobrodošel, saj je pogosto napis razumljiv šele s pomočjo komentarja. Neprecenljiva zasluga tovrstnih izdaj je omogočiti širši strokovni javnosti dostop do napisov, ki bi bili, raztreseni po lokalnih publikacijah, za znanost bolj ali manj izgubljeni. Tem publikacijam pa manjkajo fotografije spomenikov, zato t. i. regionalnih korpusov napisov, pri katerih so fotografije eden pomembnih sestavnih delov publikacije, ne morejo nadomestiti. Vzorni v tem smislu so *Roman Inscriptions of Britain, RIB*, v katerih so objavljeni vsi rimski napisi Britanije. Objaviti napise cele province v enem ali dveh zvezkih je po vsej verjetnosti mogoče le v primeru Britanije, ki je znana po relativno majhnem številu kamnitih spomenikov. Običajneje je objavljati napise po antičnih mestih in njihovih agrih (npr. G. Alföldy, *Tarraco*, in *Supplementa Italica*), ali po antičnih regijah province (npr. *Inscriptions de la Mésie Supérieure*) ali po modernih upravnih enotah. V zadnjo kategorijo sodi tudi serija *Die römischen Inschriften Ungarns, RIU* in 4. zvezek te serije, o katerem nekaj besed.

Vsi, ki se ukvarjajo s provincialno zgodovino in arheologijo, bodo veseli novega zvezka panonskih napisov s področja med Dravo in delom limesa med postojankama Lussonum (Dunakömlöd) - Altinum (Kölked), ki ustreza današnjim upravnim enotam Somogy, Tolna in Baranya. Spomeniki (skupaj 101), ki niso izgubljeni, so objavljeni s fotografijami in z risbami napisa. Glavni cilj moderne publikacije antičnih napisov je s tem izpolnjen in to je vsekakor zelo hvalevredno. Strokovnjaku pa je nekoliko žal (toliko bolj to velja za širši krog porabnikov te publikacije), da si madžarski kolegi niso postavili nekoliko zahtevnejših kriterijev za izdajanje napisov, kar tempa izdajanja posameznih zvezkov gotovo ne bi upočasnilo, pač pa bi bistveno prispevalo k popolnejši izdaji napisov.

Knjiga obsega brez fotografij 139 strani, vendar bi s njen obseg še zmanjšal, če bi bili opisi spomenikov, besedila napisa in risba razporejeni smotrno po celi strani, ne pa paralelno: na levi strani opis in besedilo, na desni risba. Ker pogosto prihaja do neskladja med dolžino enega in drugega, ostaja pogosto po pol strani na vsaki drugi strani, na tisti torej, na kateri je besedilo napisa, prazne, neredko kar dve tretjini in celo tri četrtine, včasih pa ostane prazen prostor tudi na desni, kjer so risbe. To ne le, da ni smotrno, ampak tudi ni v duhu prepotrebne moderne ekološke zavesti: 100 napisov je več ali manj minimum za samostojno publikacijo te vrste, zato bi bilo pametno takšnemu zvezku dodati napise še ene regije.

Ob tem, ko se želi o epigrafskem spomeniku vedeti čim več in je računalniška obdelava spomenikov pokazala, da je včasih za ustrezen opis nekoliko bolj zapletenega spomenika potrebnih tudi sto podatkov, je presenetljivo, da se opisi v knjigi omejujejo na najpotrebnejše podatke, skoraj v smislu Mommsenovega korpusa. Ni jasno, zakaj se tekstnokritični komentar v ničemer ne loči od besedila napisa, npr. z drugačnim tiskom, in zakaj ne stoji, kot običajno, za besedilom napisa, temveč pred njim. Besedilu napisa ni dodano nobeno, tudi najnujnejše pojasnilo; to je gotovo največja pomanjkljivost publikacije. Še več, pri napisih, ki so danes izgubljeni, je navedena zgolj zaporedna številka (številke tečejo od prvega zvezka dalje, v tem so napisi od 949 do 1050) in reprodukcija objave napisa v *CIL*-u. Ker avtorja ne objavljata niti moderne prepisa napisa, ostaja besedilo pogosto slabo razumljivo. Osnovni komentar bi pojasnil marsikakšno dvoumnost, težje mesto v besedilu oz. posebnost besedila, tako pa si mora